

Hegel Felsefesinde Kötülük Problemi

NAİM ŞAHİN

YRD.DOÇ.DR., SELÇUK Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ

e-mail: nsahin@selcuk.edu.tr

abstract

The problem of Evil in Hegel's Philosophy. In the history of thought, one of the problems which make people occupied is evil. In the history of philosophy, many philosophers struggled with that problem. One of those philosophers is G. W. F. Hegel (1770-1831). What is the evil?, What are the natural and human evils? How was the entry of evil into the cosmos? Hegel attempted to answer those questions. According to Hegel, because God is absolute good there is not evil in itself. The evil became after the creation of the cosmos. It vanished through joining of the evil to God. Fundamental offense (sündenfall) was dealt by Hegel in this dimension. In this Hegel's compromised philosophy, there is an important place of the love. All the happening things in the cosmos are the play of God by itself.

key words

Hegel, God, The love, Absolute existence, Cosmos, Human, Evil and goodness, Offense, Sin, Paradise, Adam, Eve, Jesus, The son.

Düşünce Tarihi boyunca hem inananları, hem de her türlü dini inanca karşı çıkanları meşgul eden kötülük problemi,¹ Tanrı'nın ilim, irade, kudret ve iyilik sıfatlarının aynı ölçüde savunulamayacağını, bunu savunan her düşünce ve teist sistemin de büyük bir çelişki içinde olduğu görüşüne götürmüştür.² Bu problemin çözümünde, kimileri kötülüğün reel varlığını görmezlikten gelip onu inkar ederken, kimileri evrende asıl olanın hayır ve iyilik olduğunu, var olan belli nispetteki kötülüğün, estetik yapıyı tamamlamak için bulunduğunu, kimileri de şeylerin ancak zıtları ile bilinebileceğini, bu nedenle de kötülüğün iyiliğin zorunlu bir tamamlayıcısı olduğunu, dolayısıyla evrende iyinin varolması için mantıken kötünün de bulunması gerektiğini, yine epistemolojik olarak âlemde iyiliğin bilinip takdir edilebilmesi için, belli miktarda kötülüğün varolması gerektiğinden söz etmişlerdir.³

¹ Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir, 1987, s. 120; Taylan, Necip, *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*, İst, 1997, s. 97; Taylan, Necip, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, İst, 1998, s. 143; Ayrıca kötülük problemiyle ilgili bilgi için bkz. Yaran, Cafer Sadık, *Kötülük ve Theodise*, Vadi Yay., Ankara, 1997.

² Aydın, Mehmet, a.g.e., s. 120.

³ Taylan, Necip, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, s. 143.

Bu bağlamda Batı Felsefesi'nde Marks öncesi etik'te iyi ve kötü kavramları önemli bir konuma sahip olmuş, düşünürler genellikle, iyinin peşinden gitmek, kötüden sakınmak için iyiyle kötü arasındaki farkı ortaya koyma çabalarında bulunmuşlardır. Buna yönelik çabalar, Antik ve Hıristiyan etik'inde başlayıp, Aydınlanma Çağı'nın etik'ini aşarak klasik Alman Felsefesi'nin Etik Felsefesi anlayışına ulaşmıştır.⁴

Alman Felsefesi Tarihi'nde kötülük problemiyle ilgili kendine has bir görüş ortaya koyan filozoflardan biri de hiç kuşkusuz ki, G.W. Friedrich Hegel (1770-1831)'dir. Acaba bu problemin çözümünde o, nasıl bir yaklaşım sergilemiştir? Ona göre kötü nedir? Kötü diye bir şey var mıdır? Eğer varsa o, nasıl bir varlığa sahiptir ve nasıl oldu da bu dünyaya girdi? Onun bu dünyada bir fonksiyonu var mıdır? Varsa nelerdir? Acaba kötülük ortadan kaldırılabiliyor mu? Nasıl olur da, ilim, irade, kudret ve iyilik sahibi bir Tanrı ile kötülük bağdaşır? Acaba âlemde görülen gerek tabiat, gerekse insan kaynaklı kötülüklerin Tanrı ile bir ilişkisi var mıdır? Bu vb. sorulara Hegel Felsefesi'nde nasıl ve ne gibi cevaplar üretilmiş, şimdi kısaca onları sorgulamaya çalışalım.

Hegel, "kötü"yü iyinin karşıtı olarak kabul eder.⁵ Ona göre eğer kötü, iyi olmayan ve kendi başına varlığını devam ettiren bir şey olarak görülürse, o zaman aralarındaki karşıtlığın tanınması gerekir. Kötüyü değişmeyen bir şey olarak görmek yanlıştır. Halbuki o, olumsuz bir şeydir. Ve kendi başına hiçbir kalıcılığı yoktur.⁶ Kötünün "kendinde (an sich)" ve "kendisi için (für sich)" bir amacı yoktur, çünkü o gerçek bir varlığa sahip değildir.⁷

Hegel'e göre iyi ise, "kendinde (an sich)" ve "kendisi için (für sich)"dir, bütün belirlenimlerin özü, hakikat yasası ve dünyanın mutlak son amacıdır.⁸

Tanrı'yı mutlak bir varlık olarak kabul eden Hegel, O'nun bizzat kendi hükümranlığına katılmayı, hayat ve gerçeklik olarak addeder. Yine Hegel, her türlü kötülüğü, yokluk, gerçeksizlik ve varlıksızlık olarak nitelendirir.⁹ Buna rağmen Hegel, kötünün iyiye karşı olan çelişkinin de haklı olduğu düşüncesindedir. Ona göre kötüyü olumlu ve kalıcı olarak anlamak yanlıştır; zira kötülük bir olumsuzluktur.¹⁰ Hegel'in, genel düşüncesine bakıldığında, onun iyi

⁴ Krumpel, Heinz, *Zur Moralphilosophie*, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1972, s. 74.

⁵ Hegel, *Enzyklopedie der philosophischen Wissenschaften III*, Frankfurt am Main, 1992 parf. 509, s. 316.

⁶ Hegel, *Manlık Bilimi*, Çev: Aziz Yardımlı, İstanbul, 1991, s. 55-56 ek.

⁷ Hegel, a.g.e., parf. 510, s. 316.

⁸ Hegel, a.g.e., parf. 507, s. 314.

⁹ Sass, Hans-Martin, *Untersuchungen zur Religionsphilosophie in der Hegelschule (1830-1850)*, Münster, 1963, s. 212.

¹⁰ Hegel, iyi ve kötü kavramını "*Wissenschaft der Logik*" ve "*Phenomenologie des Geistes*" adlı eserinde Sein ve Nichts (varlık ve yokluk) ve Unendlichkeit ve Endlichkeit (sonsuzluk ve sonluluk) kavramlarıyla da ele almıştır.

ve kötüyü bir noktada uzlaştırmak ve barıştırmak istediği görülür. O zaman, acaba bu iki zıtlık, nasıl yapılacak da bir birliğe ve uzlaşmaya götürülebilecektir? Hegel'e göre bu soruların cevabını şöyle bir çözümlemede bulabiliriz: İyi, kötünün bilgisi olmaksızın var olamaz, başka bir ifadeyle kötü olmadan gerçekten iyinin bilgisine ulaşamaz. Kötü olumsuzluk olduğuna göre, olumsuzluğun olumsuzluğu da iyidir.¹¹ Yani kötünün ortaya çıkışı iyinin olumsuzlanmasıyla. Kötünün ortadan kaldırılması için de tekrar iyinin ortaya çıkması gerekir. Bu da kötünün olumsuzlanması demektir. Dolayısıyla olumsuzun olumsuzlanması iyiliktir.

Bu problemle ilgili olarak Hegel Felsefesi üzerine ciddi araştırmalar yapan Alman düşünürü Ringleben, Hegel'de iyi ve kötünün bu düşünsel ilişkisini şöyle özetlemeye çalışmaktadır:

- 1) İyi ve kötü karşılıklı birbirlerini gerektirir. Biri diğerini zorunlu kılar ve kendini diğeri aracılığıyla ilişkilendirir.
- 2) İyi ve kötü; diğerini, kendisinden bir başka olarak ayırmak ve diğerinin ortadan kaldırılmasına bağlı olarak, kendisine dayanabilmesi için bizzat zorunluluk arz eder.
- 3) İyi ve kötünden her biri, diğerini kendine olumsuzlamanın bir momenti olarak zorunlu kılar, bunlardan her biri bu özelliği kendinde bulundurur, böylece kendini ve kendi karşıtını kapsar.
- 4) İyi ve kötünün her biri neticede bir bütündür. Yada bütün her ikisinin ayrılmazlığıdır. Öyle ki, bu bütün (yani iyi ve kötünün birliktelikleri) momentlerin hareketlerini ortaya koyan, değiştirilemez farklılığı ve çözülemez ilişkiyi içinde barındırır.¹²

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Hegel'de iyi ve kötü karşılıklı olarak birbiriyle ilişki içindedir. Ona göre, iyi ve kötü aynı zamanda özgürlüğün ortaya çıkması için zorunludurlar. Çünkü iyi ve kötünün farkı ortadan kaldırılsa, bu durumda ahlâki sorumluluk gereği gibi açıklanamaz. Mutlak anlamda iyi, kendisini mutlaklıkta (absolute), mutlak olarak bilen Geist (ruh) in özgürlüğüdür.¹³

Hegel'deki kötülük problemini daha detaylı bir şekilde ele alıp ortaya koyabilmek için, onun Tanrı-âlem ve Tanrı-insan münasebetinde Tanrı'ya zafe ettiği sıfatlara kısaca yer vermemiz gerektiğini düşünmekteyiz.

Bu bağlamda Hegel'e göre, Tanrı soyut bir şey değil, bireysel, kendini düşünen, etkin, canlı¹⁴, dünyanın yaratıcısı, adil ve mutlak iyiliktir.¹⁵ Eğer

¹¹ Ringleben, Joachim, *Hegels Theorie der Sünden*, de Gruyter, Berlin, New York, 1976, s. 219.

¹² Ringleben, Joachim, a.g.e., s. 221.

¹³ Ringleben, Joachim, a.g.e., s. 222.

¹⁴ Hegel, *Vernunft in der Geschichte (Tarihî Akıl)* Çev: Önay Sözer, İst, 1995, s. 63.

Tanrı, boş bir kavram değilse o zaman, mutlak iyi olarak kendisini haber veren bir Tanrı olmak zorundadır.¹⁶ Yine onun felsefî teolojisinin temel konusu, bütün duygu, acı ve çelişkilerin çözüldüğü,¹⁷ ebedi hakikat olan¹⁸ ve bütün varlıkların kaynaklarını aldığı yer olan Tanrı'dır.¹⁹

Hegel, mucize, vahiy, yaratma vb. kavramlarını genel dini anlayışın dışında bir yorumlamaya tabi tuttuğu gibi,²⁰ adalet kavramını da farklı bir yoruma tabi tutmuştur. "Biz Tanrı'yi çoğu kez, mutlak güç ve süreç olarak görürüz" diyen Hegel'de adalet; bu güç ve sürecin bir anı (momenti), bir belirliliğidir.²¹ Bu da bütün sonluların değişmesi ve oluşu, var olması ve yok olması, vücuda gelişi ve yok oluşudur. Hegel'e göre, Tanrı'nın adaleti şunu ifade eder: "Eşya yok olmalıdır. Çünkü onlar olumsuz süreçtir. Bunun için de onlar yokluktur. Dünyanın varlığı gerçek varlık değildir; çünkü dünyada cevher olma özelliği yoktur. Tanrı'nın adaleti sonlu eşyaya yok olma hakkını verir. Onlar da yok olmak zorundadır."²² İşte Hegel'deki adalet kavramı diyalektik bir oluş süreci içerisinde Tanrı'nın bir açınımı olarak, sonlu varlığın ortaya çıkması şeklinde anlaşılmalıdır. Bu da bir çeşit mutlak yasanın işleyiş ve etkinliğidir.²³

Hegel'de sonlu nesnelere varlığı, sadece görünüş, hatta Tanrı'nın varlığı yanında bir yokluk mesâbasindedir. Ancak bu yokluğa rağmen dünya var olma hakkına da sahiptir, o bu varoluşunu yaratılma sürecinde gösterir. Bu var ediş ise, Tanrı'nın mutlak iyiliğidir. Çünkü yaratıcı olmak demek, mutlak iyi olmak demektir; zira hiçbir zaman Tanrı'da kötülük bulunmaz.²⁴

Madem ki, Hegel'de Tanrı iyidir, o zaman kötülük nasıl oldu da dünyaya girdi? Bir de ona göre, Tanrı insan bedenine hulul etmiştir; bu anlayışa göre insan tanrısal bir tabiata sahiptir. Böyle bir düşünceye sahip olan Hegel için, Hıristiyanlık'taki asli suç (Sündenfall) acaba neyi ifade eder? Tanrısal tabiatlı olan insana bu asli suç nereden gelmektedir? Onun insani yönünden mi, yoksa tanrısal yönünden mi? Eğer tanrısal yönden geliyorsa, Tanrı kötü müdür?

¹⁵ Hegel, *Vorlesungen Über die Philosophie der Religion III*, Hamburg, 1983, s. 195.

¹⁶ Schmidt, Erik, *Hegels System der Theologie*, Berlin-New York, 1974, s. 40.

¹⁷ Hegel, *Vorlesungen Über die Philosophie der Religion I*, Hamburg, 1983, s. 3; Hegel, *Begriff der Religion*, Hamburg, 1925, s. 1.

¹⁸ Hegel, *Vorlesungen Über die Philosophie der Religion I*, s. 38.

¹⁹ Hegel, a.g.e., s. 29.

²⁰ Bu kavramlarla ilgili bilgi için, bkz. Naim Şahin, *Hegel'in Tanrısı*, s. 77,78.

²¹ Hegel, *Vorlesungen Über die Philosophie der Religion III*, s. 195; Hegel, *Begriff der Religion*, s. 75.

²² Schmidt, Erik, a.g.e., s. 139.

²³ Hegel, *Vernunft in der Geschichte*, s. 65-66.

²⁴ Leuze Reinhard, *Die Aüsserchristlichen Religion bei Hegel*, Göttingen, 1975, s. 173; Schmidt, Erik, a.g.e., s. 139.

Bu ve benzeri soruların cevaplarını biri doğada meydana gelen tabii kötülükler, diğeri de insanın ahlâki düşüşüne bağlı olarak ortaya çıkan kötülükler olmak üzere, iki kısımda ele almaya çalışacağız.

Bunlardan birincisiyle ilgili olarak şu soru aklımıza gelmektedir. Acaba “dünyada meydana gelen tabii kötülükler”, mutlak adalet ve iyilik sahibi olan bir Tanrı’yla bağdaşır mı?

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Hegel’ göre Tanrı mutlak iyiliktir. Kötülük ise O’nda, O’nun için olumlu bir şey değildir. İyi ile kötü arasındaki ayrım Mutlak Fikir’de (Tanrı) bulunmaz. Zira Tanrı yegane gerçekliktir; salt iyiliktir. O’nun tabiatının özsel birliği iyiliğin ta kendisidir.²⁵ Tanrı kötülüğü istemez, fakat kötülüğün ortaya çıkışı, Tanrı’nun dünyayı yaratmasıyla birlikte kendini gösterir.²⁶

Hegel’e göre, Tanrı’nın yaratıcı faaliyetinin ilk ürünü tabiat (Natur)’tır. Tabiat, dini literatürde oğul (sohn) olarak isimlendirilir.²⁷ Fakat Hegel’e göre yaratılan bu tabiat, şuursuz bir varolandır. “Tabiat” diyor Hegel, “Tanrı’yla doğrudan bir münasebete girmez. Çünkü o, Geist (Tanrı)’den hiçbir şey bilmez.”²⁸ Dolayısıyla tabii nesnelere hiçbir zaman Tanrı değildir,²⁹ ama Hegel’e göre, bu dünyanın bir anlamı da olmalıdır. “Biz” diyor Hegel, “Tanrı’yı dünyanın arkasında değil (Logos’un bir faaliyeti olarak) dünyada aramalıyız. Bütün doğal ve ruhsal dünya Tanrı’nın bir vahyidir, açılımdır.”³⁰

O zaman şöyle bir soru akla gelmektedir. Eğer evren Tanrı’nın bir vahyi, O’nun açılımı ise, böyle bir dünyada kötülük bulunabilir mi? Tanrı mutlak iyilik ise ki, öyle olduğunu belirtmiştik, o zaman iyilikle kötülük, her ikisi birden aynı anda Tanrı’da bulunur mu, bulunursa bu takdirde, Tanrı zıtlardan mı meydana gelmiştir?

Gerçi yukarıda kötülüğün Tanrı’nın dünyayı yaratmasıyla birlikte ortaya çıktığını ifade etmiştik. Ancak kanımızca buradaki kötülük, tabii kötülükten daha çok ahlaki kötülük olarak kabul edilmelidir. Zira onun felsefesinde tabiat kavramının, daha önce dinde (Hıristiyanlıkta) oğul olarak ifade edildiğinden de söz etmiştik. Buradaki oğul ise, evrende varlığını sürdüren insanı ifade etmektedir.

Birçok teist filozofta olduğu gibi, Hegel’de de (Tanrı’nın sonsuz iyilik, güç ve adalet olduğundan hareketle) kötülüğün eşyada olması zati değil,

²⁵ Hegel, *Vorlesungen Über die Philosophie der Religion I*, s. 275.

²⁶ Hegel, a.g.e., s. 275.

²⁷ Schmidt, Erik, *Hegels Systems der Theologie*, s. 40.

²⁸ Schmidt, Erik, *Hegels Lehre von Gott, Güterlob*, 1952, s. 219.

²⁹ Reinhart, Leuze a.g.e., s. 177.

³⁰ Schmidt, Erik, a.g.e., s. 157.

ârizîdir. Ona göre dünyada meydana gelen tabii felaketler, kötülük değil, bir çeşit oluş sürecinin bir boyutu olarak Tanrı'ya yükseliş ve katılıştır. Hatta bu Tanrı'da bir momenttir. "Yer kürenin büyük bir felaketle yok olduğu kabul edilirse" diyor Hegel, "Burada Hıristiyan insanın dünya üzerindeki özgür ruhu etkilenebilir. Ancak olsa olsa bu, yani felaket, dünyanın yokluğu, Tanrı'ya bir çeşit yükselmedir."³¹ Bu ise bir uzlaşmadır. Fakat bu uzlaşmada Hegel sisteminde "Aşk"ın önemli bir yer tuttuğunu belirtmemiz gerekir. Zira bütün olaylar, Hegel tarafından Tanrı olarak da ifade edilen "Aşk"ın kendi kendisiyle oyunundan başka bir şey değildir. Hegel'in aşk anlayışında Tanrı, "Aşk" olarak "İlk"tir, ama aynı zamanda "Son"dur da. Bütün varlıklar bu diyalektiğe tabi olup, "Aşk"a yani sonuçta tanrısal sürece katılırlar.³² Onun felsefesinin bir uzlaşma ve barışma felsefesi olduğu göz önünde bulundurulursa, burada hakiki bir varlığa sahip olmayan kötülük bu aşk oyununda ortadan kalkacaktır.

Hegel'e göre acaba, tabii felaketlerin alanı olan, bu kâinatın gidişatının ne olacağı ile ilgili bir bilgiye sahip olabilir miyiz?

O, bu konuyla ilgili olarak, "bireyin ve kâinatın gidişatının ne olacağı bilinemez, araştırılmaz. Bu her zaman var olacaktır, fakat ispat edilemeyecektir" demektedir.³³

Bütün bu tabii kötülüklerle ilgili, Hegel'in açıklamalarından şunu çıkarabiliriz: Hegel, tabii felaketleri "aşk" anlayışı çerçevesinde ele almakta, her şeyin Tanrı'dan geldiğini sonunda tekrar O'nun hayatına katılacağını³⁴ ve bunun da bir uzlaşma, barışma olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla tabii felaketlerle gelen acılar, ona göre, yine Tanrı'da sona erer.

Acaba Hegel'in bu uzlaşma felsefesi yani iyi ile kötü arasındaki ayrılığı kaldırılması, iyi ile kötünün özdeşliği problemine, dolayısıyla bir çeşit panteizme yol açmaz mı?

Hegel kendisini, panteist olarak nitelendirenlerin iddialarını kabul etmemiş ve kötülük problemini panteizm açısından da yorumlamıştır. Bu konuda, "Spinozacılık, iyi ile kötünün bir olduğunu iddia ederse, o zaman iyi ile kötü arasındaki ayrım da yok olur" diyen Hegel, "böyle bir durumda bütün dinler de yok olur. Eğer her şey Tanrı olsaydı, o zaman Tanrı'nın var olmadığı, yani yok olduğu iddiası da doğru olurdu. Neticede bütün sonlu olanlar da yok

³¹ Lowith Karl, *Gott Mensch und Welt in der Metaphysik von Descartes bis zu Nietzsche*, Göttingen, 1967, s.123

³² Hegel, *Vorlesungen Über die Philosophie der Religion III*, s. 286.

³³ Hegel, *Vorlesungen Über die Philosophie der Religion I*, s. 236.

³⁴ Hegel, a.g.e., s. 3; Hegel, *Begrif der Religion*, s. 2.

olurdu” diyor.³⁵ Çünkü panteizm ona göre, her şey, kainat, alem, bütün var olanların hepsi Tanrı’dır. Zira panteizm, her şeyin Tanrı olduğunu ileri sürer.³⁶ Tanrı her şeydir; O’nun bu kutu, bu piriz, bu kağıt vs. olması bir panteizmdir; bu ise yanlıştır. Halbuki Tanrı, Mutlak Ruh (Absolut Geist)’tur,³⁷ Tanrı iyidir, O’nda kötülük bulunmaz, O, yalnızca iyidir. İyi ve kötü ayrımı hiçbir zaman bu Bir’de bulunmaz.³⁸

Meseleye ahlâkî kötülük açısından yaklaşırsak, o zaman problemin merkezinde insanı görürüz. Bu problemle ilgili olarak Hegel’in bakış açısı şöyledir:

İnsanda iki belirlenim vardır:

- 1) İnsanın yetenekleri, aklı, kendinde ruh (geist)’u, Tanrı sureti, kendi içinde ve kendinde sahip olduğu tabiatı,
  - 2) İnsanın doğallığı ki, bu da aklının gelişmediği dönemdir.³⁹
- Ona göre ikinci durumda bir eksiklik söz konusudur. Buradaki eksiklik, insanın kendinde (an sich) akıl ve kendinde ruh (geist) olmasıdır. Halbuki bu ruh, kendinde ruh olmamalı, bilakis kendisi için (für sich) ruh olmalıdır. Buradaki kendinde (an sich)’lik doğallığın yasasıdır, bu yüzden o yalnızca tabiattır.⁴⁰

Bundan dolayı “insan, tabiat yani fitrat itibariyle iyidir. O, kendinde (an sich) ruhtur ve Tanrı’nın bir numûnesi olarak yaratılmıştır. Tanrı iyidir ve insan da Tanrı’yı yansıttığına göre Tanrı’nın aynası olarak iyidir. Buna göre, insan kendinde iyidir. Fakat “kendinde” kavramı tek yönlüdür ve her şey söylenmemiştir. Çünkü Mutlak Kavram’la birlikte olduğu ve ayrılma (yani dünyanın yaratılması) da olmadığı için insanın varlığı hala kavramıdır. Burada insanın tabiat itibariyle iyi olduğu söylenebilirse de, aslında Hegel’e göre iyi değildir, çünkü o, henüz olması gerektiği gibi değildir.⁴¹

Hegel konuyla ilgili olarak burada genel ilk günah (Sündenfall) anlayışından ayrılarak şöyle bir açıklama yapar; “mesela çocuklar kötü değildir, suçsuzdur. Hatta onlar irade sahibi olmadıklarından temyiz yeteneğine de sahip değildirler. Ancak kötüye ait karar verme yeteneğine, iradeye sahip olmak ve davranışların doğasını kavrayabilecek potansiyele sahiptir.⁴² O halde, Hegel’e

³⁵ Hegel, *Vorlesungen Über die Philosophie der Religion I*, s. 275.

³⁶ Hegel, *Begrif der Religion*, s. 195.

³⁷ Hegel, a.g.e., s. 197; Hegel, *Vorlesungen Über die Philosophie der Religion I*, s. 322.

³⁸ Hegel, *Vorlesungen Über die Philosophie der Religion III*, s. 225.

³⁹ Hegel, *Vorlesungen Über die Philosophie der Religion III*, s. 134.

⁴⁰ Hegel, a.g.e., s. 134.

⁴¹ Hegel, a.g.e., s. 135.

⁴² Hegel, a.g.e., s. 135.

göre, kötünün ortaya çıkması için insanda irade ve temyiz gücünün oluşması gerekmektedir. Gerçi onda irade insanın büyümesiyle geliştiği sürece o, kötüden ziyade iyiyi isteyen bir keyfilik olarak gözükür. Ona göre çocukluk bir çeşit suçsuzluk durumudur. İşte insan çocuk gibi olmamalı ve bu anlamda suçsuz da olmamalıdır. Yani insan böyle bir durumda kalmamalıdır.⁴³

Diğer taraftan ise insan, ikinci durumdan kurtulmuş, karar veren irade sahibi bir varlık, yani “kendisi için (für sich)” olmuştur. Bu bir tannısal zorunluluktur. İnsan mutlak kavramdan ayrılmış, “kendisi için” olmuş ve kendi iradesine tabi olmuştur. İşte o, kendi iradesi nazarında kötüdür. İnsan burada ruh olarak özgürdür. Kötülük işte burada yerleşmiştir; burası kötülüklerin kaynağı ama uzlaşmanın da olduğu son noktadır.⁴⁴ Bu da Hegel’in çift yönlü kullandığı “tabiat” kavramının ikinci yanını teşkil eder.⁴⁵

Hegel’in çift yönlü olarak kullandığı tabiat kavramı, bir paradoks gibi görülüyorsa da tabiatın iyi olmasından kastı insanın kavram olarak, Tanrı kavramında bulunmasını; ikinci olarak tabiatın kötü olmasını da insanın yaratılmasıyla meydana gelen, maddesel yönüne bağlamaktadır.

İyiyle kötünün tanınıp bilinmesi Hegel’e göre, ahlaki terbiyenin başlangıcıdır.⁴⁶ O, -daha önce de belirttiğimiz gibi- Tanrı her şeydir, anlamındaki Spinozacılığı reddeder. “Eğer Tanrı her şeydir denilirse”, diyor Hegel, “o zaman iyi ile kötü bir olur ve aralarında hiçbir fark kalmaz. Gerçekte her şey Tanrı olsaydı, Tanrı ortadan kalkardı. Dolayısıyla ahlaklılık da ortadan kalkardı.”⁴⁷

Hegel, yukarıdaki meseleyi yaratılış sürecine göre yorumlar. Ona göre, Tanrı, insanı kendi biçimine (suret) göre yaratmış ve onu Cennet’e koymuştur. Yılan Âdem ve Havva’yı, Tanrı’yla eşit olacağı yalanıyla yasak ağaçtan yedirtmiştir. Ve onlar da suç işlemişlerdir.⁴⁸ Hegel, İncil’de anlatılan bu yaratılış hikayesini öz itibarıyla kabul etmekle beraber yılanın yalan söylemediğini, aksine yılanın bu görevi Tanrı’nın verdiğini söyler.⁴⁹ Böylece bu ağaç bir çeşit iyiyle kötünün idrakinin ağacı olmuştur.⁵⁰ Onlar da bu yasaya aykırı davrandıkları için, Tanrı tarafından Cennet’ten uzaklaştırılarak cezalandırılmışlar. Bu

⁴³ Hegel, a.g.e., s. 135.

⁴⁴ Hegel, a.g.e., s. 138.

⁴⁵ Hegel, a.g.e., s. 221.

⁴⁶ Müler, Gustav E., *Hegel Über Offenbarung Kirche und Philosophie*, München, 1939, s. 28.

⁴⁷ Hegel, *Vorlesungen Über die Philosophie der Religion I*, s. 275.

⁴⁸ Hegel, *Vorlesungen Über die Philosophie der Religion III*, s. 139.

⁴⁹ Hegel, a.g.e., s. 139.

⁵⁰ Hegel, a.g.e., s. 221

nedenle de ilk sonlu ve ilk ölümlü olmuşlardır.⁵¹ Bu yasak ağaçtan yemedeki esas mana, içinde günahın bulunmasıdır.⁵² O zaman Âdem ve Havva'nın Cennet'ten kovulması Cennet'in kaybı demektir. Bu da ilk günah (Sündenfall) denilen şeydir.⁵³ İnsan bu ayrılıkta kendisi için, varlık, şuur, öz bilinç, sonsuz öz bilinç olduğunu bilir ve böylece ruh (Geist) olarak yüce saygınlığa ulaşır.⁵⁴ İşte Hegel beşeri kötülüğü insan iradesine bağlamak suretiyle Tanrı'nın kötülüğün kaynağı olamayacağını söyler. Ona göre Tanrı'da kötülük yoktur. Kötünün olumlu bir şey olduğu ve bu olumluluğun Tanrı'da olduğu söylenemez.⁵⁵ Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Yasak ağaçtan yeme işini gerçekleştiren Âdem ile Havva olduğuna göre, bu suç (asli günah) nasıl oldu da diğer insanlara geçti?

Hegel bu soruya şöyle açıklık getirmektedir. Ona göre genel insan, ilk insan olarak tasavvur edilirse, diğerlerinden farklı tasavvur edilmelidir. İlk insan mutlak ilk kavramına göre ilk insandır. Böylece o, insanlığın genel şuurudur. Böyle olunca suç yalnız, Âdem ve Havva'nın değil, Âdem ve Havva'nın altında yatan tümel insan kavramının ait olduğu bütün insanların suçudur. Asli suç böyle anlaşılmalıdır.⁵⁶ Dolayısıyla Hz. Âdem'e verilen irade özgürlüğü bütün insanlara da verilmiştir. İşte kötülük ve suç bu irade özgürlüğüne sahip olan insana aittir, yoksa Tanrı'ya değil.

Yine yılan Âdeme yasak ağaçtan yedirdiğinde, aslında bu sadece Âdem değil, Âdem isminin altındaki ikinci bir Âdem olmasıdır ki, bu da Hegel'e göre İsa'dır.⁵⁷

Asli suça bu şekilde bir açıklama getiren Hegel, Tanrı'yla birliğin sağlanması için de şu açıklamaları yapar. "İyi ile kötünün kaynağı insan idrakine bağlıdır."⁵⁸ İşte bu idrak insanı hem ölümsüz yapar hem de Tanrı'yla birliği sağlar, ona göre eğer insan düşünen ve hisseden olarak, tanrısal ve insani tabiatın kendinde varolan birliğini bilirse o zaman uzlaşmanın, imkanları da var demektir. Bu durumda insan, bu bilgiyle Tanrı'ya yükseldiğini bilebilir. tanrısal ve insani ruhun birliği, insanda nesnel tarzda gösterilmelidir. Bu da ancak Tanrı'nın insanlaşmasıyla olur, böylece Tanrı'yla insan birliği zorunlu bir esas olmuş olur.⁵⁹

⁵¹ Hegel, a.g.e., s. 42.

⁵² Hegel, a.g.e., s. 225.

⁵³ Müler, Gustav E., a.g.e., s. 28.

⁵⁴ Hegel, a.g.e., s. 140.

⁵⁵ Hegel, a.g.e., s. 275.

⁵⁶ Hegel, a.g.e., s. 225.

⁵⁷ Hegel, a.g.e., s. 139.

⁵⁸ Hegel, a.g.e., s. 225.

⁵⁹ Hegel, a.g.e., s. 236.

Hegel'in kötülükle ilgili görüşlerinin bir takım eleştirilere konu olduğunu görmekteyiz. Bunlardan bazıları şunlardır:

1) Hegel dünyada kötünün gücünü yanlış tanımış, günahın gücünü kendinde yeterince kavrayamamış ve bu yüzden de uygun bir dünya görüşü oluşturamamıştır.

2) O, kötüyü ahlaksal ilişkiden soyutlamış ve genel karakterin bir kavramı haline getirmiştir.

3) Hegel'in günah kavramı intellektüeldir, günah iradenin değil de, düşüncenin bir işiymiş, mantıksal bir zorunlulukmuş ve kişisel bir suç değilmiş gibi ele alınmıştır.

4) Hegel olumsuz olanı kavramış, ancak bunu nihai birliğin mükemmelliğine ait bir şey olarak kavramıştır.⁶⁰

Yukarıdaki eleştirilere aslında Hegel'in Hristiyanlık inancı etrafında cevaplar verdiğini ifade eden Alman düşünürü E. Schmidt, "Hegel dünyanın acıları ve kötülükleri konusunda çekimserdi ama aynı zamanda dünyanın acıları ve kötülükleriyle uğraşmıştır"⁶¹ demektedir. Hegel'in "din, hayatımızın en önemli meselesidir"⁶² sözüne de işaret eden Schmidt, "Hegel, derin bir dini hayata sahipti"⁶³ diyor. Gerçekten de Hegel'in kötülük problemiyle ilgili optimist dünya görüşünün arka planında, onun Din Felsefesi göz önüne alındığında Hristiyanlık'ın önemli bir yeri vardır.

Çünkü insanın kötülüklerden arınıp Tanrı'yla birleşmesi "kultus (dini işler)"ta olur. Ona göre kultus; insanın Tanrı'yla birleşmesi, kendini Tanrı'da ve Tanrı'nın da kendisinde olduğunu bilmesidir. Ona göre böyle bir durum En Yüce Mutlak lezzetin bir ifadesidir.⁶⁴

"Nasıl ki, insanın davranışlarından sorumlu olabilmesi için hür olması gerekiyorsa" diyor Hegel, "dinde, dolayısıyla onun bir parçası olan kultus'ta da hür olması gerekir. Özgürlük insanın sahip olduğu en yüce kavramdır. Zira dinde insan Tanrı önünde, kendi iradesini ilahi olana uygun yaparak Yüce İrade'ye karşı koymaz. İnsan hürdür ve kultus'ta birliğe ulaşır."⁶⁵

Dinin irade ve duyguların üzerinde kalpleri tevazu ile doldurması gerektiğine inanan Hegel, bu dinin ahlâka ve onun gerekçelerine yüce bir canlılık vermesi gerektiğini söylemesi⁶⁶ onun dindar bir hristiyan olduğunun kanıtıdır

⁶⁰ Schmidt, Erik, *Hegels Lehre von Gott*, s. 201.

⁶¹ Schmidt, Erik, a.g.e., s. 201.

⁶² Nohl, Hermann, *Hegels Theologische Jugendschriften*, Frankfurt/Main, Tübingen, 1907, s. 3.

⁶³ Schmidt, Erik, a.g.e., s. 18.

⁶⁴ Hegel, *Vorlesungen Über die Philosophie der Religion I*, s. 331.

⁶⁵ Hegel, *Vorlesungen Über die Philosophie der Religion III*, s. 339.

⁶⁶ Nicolin, Friedrich, *Hegel (1770-1970) Leben Werke Wirkung*, Stuttgart, 1970, s. 90-91.

diyebiliriz. Zaten onun genel felsefesi, Hristiyanlık'ı rasyonel bir zemine oturtma çabasıdır.

Öyle ki, Hegel'de Tanrı'ya karşı yapılan duanın önemli bir yeri vardır. Ona göre dua, kalbin kendinde ve kendisi için "Aşk" olan Mutlak'a yükseliştir. Duanın kendisi ifa, istek ve rahmettir. Dua dilinde tasavvur, Tanrı'yı kişi olarak görür ve onun için Tanrı, seven gerçek baba olur.⁶⁷ İbadetler de subjektif öz bilinçtir. İbadet pratik ilişki olarak ortaya çıkar. İbadetlerde inanç ortaya çıkar, inanç ise aracılıktır, Tanrı'nın yani Mutlak İde'nin bilinmesidir.⁶⁸

Ringleben de Hegel felsefesinin Tanrı'nın Mutlak iyi varlığını kötü faktörüyle dengeleme çabası verdiğini, kötünün tanınarak onun Tanrı'nın gücü ve kutsallığıyla çelişmesini uzlaştırdığını söylemektedir.⁶⁹

Aslında Hegel dünya görüşünde başta Tanrı-alem dualizmini ve bütün zıtlıkları aşmak ister. O, bu tavrıyla mistik bir yapıya da sahiptir diyebiliriz. Çünkü ona göre, Mutlak Ruh'la doğanın (baba ile oğul) birliği, Aşk ve Ruh (Geist)'tur. Bu da Tanrı'nın kendisidir.⁷⁰ Ona göre, insan için en son amaç, Aşk olan Tanrı olmalıdır.⁷¹ İşte bu amaç, kötünün yokluk olduğu en yüce bir ahlaklılıktır. Bu nedenle insan bu farklılığın, bu yokluğun kendinde gerçekleşmesine izin vermemeli ve kendinde geçerli kılmamalıdır. Eğer insan, bu ayrımı Tanrı'nın karşısına koyarak kendinde ve kendisi için genel bir yaklaşım olarak kabul ederse, o zaman kötü olur.⁷² İnsan bu ayrımı yok sayıp, kendi varoluşunu sadece Tanrı'ya ve O'nun yoluna yönlendirirse bu durumda da iyi olur. Bu farklılık insanda olmasına karşılık Tanrı'da bulunmaz.⁷³

Sonuç olarak acaba Hegel -yukarıdaki açıklamalarına da bakarak- kötünün Tanrı'yla olan ilişkisini tam olarak çözmüş müdür? Bu soruya evet demek pek mümkün gözükmemektedir. Bununla beraber o, kötülüğün Tanrı'da olmadığını, ancak Tanrı'nın dünyayı ve insanı yaratmakla beraber kötünün ortaya çıktığını vurgulamaya çalışmıştır.

Bu düşünceler doğrultusunda acaba Tanrı kötünün kaynağına doğrudan katılmış mı oluyor? Doğrusu Hegel bu soruyu da net bir şekilde cevaplamı-

⁶⁷ Dulkeit, Gerhart, *Die Idee Gottes Im Geiste der Philosophie-Hegels*, München, 1947, s. 68.

⁶⁸ Hegel, *Vorlesungen Über die Philosophie der Religion I*, s. 238.

⁶⁹ Ringleben, Joachim, a.g.e., s. 202.

⁷⁰ Hegel, a.g.e., s. 286.

⁷¹ Hegel, a.g.e., s. 276.

⁷² Hegel, a.g.e., s. 276.

⁷³ Hegel, a.g.e., s. 276.

⁷⁴ Hegel, *Wissenschaft der Logik I*, Leibzig 1951, s. 69; ayrıca bkz. Wollgast, Siegfried, "Zu Hegels Auffassung von Mystik und Pantheismus" *Wissenschaftliche Zeitschrift 21. Jahrgang, Heft I*, Friedrich-Schiller-Universität Jena, 1972, s. 320-321.

yor. Ancak o, “denk olmayanın denk olmayandan ortaya çıkmasını aynı ölçüde zayıf bir ihtimal” olarak görmektedir. “Zira eğer zayıf olandan güçlü olan veya küçük olandan büyük olan veya kötü olandan iyi olan veya tam tersine iyi olandan kötü olan doğsa, o zaman varolmayan varolandan ortaya çıkardı ki, bu imkansızdır, o halde Tanrı ebedidir”⁷⁴ demektedir.

Acaba Mutlak Geist olarak Tanrı, her şeyi kapsıyor ve kuşatıyorsa, o zaman empirik bir gerçeklik olarak bu evrene dahil olmuş mudur? Hegel’in bu soruya cevabı da açık ve anlaşılır değildir. Zira Tanrı, Mutlak Geist olarak Evren Geist (Weltgeist)’i olur, ama yetkinliğinden bir şey kaybetmez. Ancak bu da, -burada değinilmesi uzun konu olduğundan bir başka çalışmada ele alınması gereken- bir takım problemleri beraberinde getirmektedir.

Netice itibariyle Hegel, Tanrı’dan kötüyü ayırmak ve kötünün kaynağının insanın özgür iradesine bağlamakla yetinmiş ve daha doğrusu kilisenin öteden beri yaptığını yapmaya çalışmıştır.

Bibliyografya

- G.W.F. Hegel, *Begrif der Religion*, hrsg. G. Lason, Verlag Felix Meiner, Hamburg, 1925
- -----, *Enzyklopaedie der philosophischen Wissenschaften I-III*, Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, Frankfurt am Main, I,III,1992 ; II,1993.
- -----, *Mantık Bilimi*, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yay., İstanbul, 1991.
- -----, *Vorlesungen Über die Philosophie der Religion I-III*, hrsg. Walter Jaeschke, Verlag Felix Meiner, Hamburg, 1983.
- -----, *Vernunft in der Geschichte (Tarihte Akıl)*, Çev: Önay Sözer, Kabala Yay., İstanbul, 1995.
- -----, *Wissenschaft der Logik I*, Leibzig,1951.
- Aydın, Mehmet, *Den Felsefesi*, D.E.Yay., İzmir, 1987.
- Dulkeit, Gerhart, *Die Idee Gottes*, Im Geiste der Philosophie Hegels, Verlag Hermann Rinn, München, 1947.
- Krumpel, Heinz, *Zur Moralphilosophie*, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1972.
- Leuze, Reinhard, *Die Ausserchristlichen Religion bei Hegel*, Vandenhoeck Ruprecht, Göttingen, 1975.
- Löwith, Karl, *Gott Mensch und Welt in der Metaphysik von Descartes bis zu Nietzsche*, Vandenhoeck Ruprecht Göttingen, 1967.
- Müller, Gustav E., *Hegel Über Offenbarung Kirche und Philosophie*, Verlag Ernst Reinhart, München, 1939.
- Nicolin, Friedrich, *Hegel (1770-1970) Leben Werke Wirkung*, Verlag Ernst Klett, Stuttgart, 1970.
- Nohl, Hermann, *Hegels Theologische Jugendschriften*, Minevra Gmbh, Frankfurt / Main, Tübingen, 1907.

- Ringleben, Joachim, *Hegels Theorie der Sünden*, de Gruyter, Berlin, New York, 1976.
- Sass, Hans-Martin, *Untersuchungen zur Religionsphilosophie in der Hegelschule (1830-1850)*, Münster, 1963.
- Schmidt, Heinrich, *Philosophisches Wörterbuch*, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart, 1991.
- Schmidt, Erik, *Hegels Lehre von Gott*, Verlag C. Bertelsmann, Gütersloh, 1952.
- -----, *Hegels System der Theologie*, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1974.
- Şahin, Naim, *Hegel'in Tarnı*, Çizgi Kitapevi, Konya, 2001.
- Taylan, Necip, *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*, İfav, İstanbul, 1997.
- -----, *Düşünce Tarihinde Tarn Sorunu*, Ayrıışığı Kitapları, İstanbul, 1998.
- Wollgast, Siegfried, "Zu Hegels Auffassung von Mystik und Pantheismus", *Wissenschaftliche Zeitschrift*, 21. Jahrgang, Heft I, 1972, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reiche, Hegel und die Französische Revolution, Friedrich-Schiller-Universität Jena, 1972.
- Yaran, Cafer Sadık, *Kötülük ve Theodise*, Vadi Yay., Ankara, 1997.